

İbn Mâlik'in *Elfiyye* Eseri Bağlamında Arap Dili Gramerinin Küllî Kaideleri

Hamza Arslan | 0000-0001-5698-4983 | ham73861@gmail.com

Yalova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâğati Anabilim Dalı, Yalova, Türkiye

ROR ID: [01x18ax09](https://orcid.org/01x18ax09)

Öz

İnsanın doğru düşünme eylemini mantık ilmi, doğru ve sahih bir inanca sahip olmasını akâid/kelam ilmi, ahlaklı olmasını tasavvuf ilmi ve doğru konuşma eylemini ise gramer ilmi üstlenir. Gramer ilminin konulmasını gerektirecek birden fazla etken vardır. Müslümanların Kur'ân ve hadisleri koruma altına almalarına tekabül eden dinî, varlık sahasında Bizans ve Pers gibi büyük imparatorluklar karşısında yok olma ve asimile olma endişesine karşı milliyetçi, fetih hareketleri sonucu İslam'la müşerref olmuş topraklarda İslam bayrağı dalgalanması siyasi ve dinî gibi sebeplerden dolayı birçok ilim dalı vazedilmesinin yanında gramer ilmi de vazedilmiştir. Kurallar zihinlerde yer edinsin, özellikle Arap olmayanlar daha iyi kavrasın diye Kur'ân ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "Cevâmiu'l-kelim" diye bilinen özlü ifadelerinden ilham alınarak küllî kaideler tespit edilmiştir. Arap dili grameri vazedilmesi de küllî kaidelerin " Fâil merfû', mef'ûl mansûb, muzâfu ileyh mecrûrdur." ya da "Her fiil fâilini ref eder." kaidesiyle başlandığı kabul edilir. Küllî kaideler, nahiv ile uğraşan kişiye kaidelerin hangisini önceleyeceğini, ne yapması gerektiğini ve birçok konuda Nahvî'ye rehberlik ettiği gibi, yer yer bu kaideler gramer ilminin kurallarını ifade ettikleri de olmuştur. Nahiv, nahiv usulü ve nahiv hilaf ilmi kitaplarının kahir ekseriyetinde bu kaideler, satır aralarında kendilerine işaret edilmek veya özel bir bölüm altında zikredilmek suretiyle kendilerine yer bulmuştur. İbn Mâlik, üç binden fazla beyitten oluşan *el-Kâfiyetü's-Şâfiyye* adlı eseri yazdıktan sonra bu eserin özetini bin beyitle sınırlı tuttuğu ve telif edildiği günden beri ilim ehlinin başucu kitabı olarak kabul edildiği *Elfiyye* adlı eserinde bu kaideleri gerek uygulayarak gerek onları zikretmek suretiyle bunların önemine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler

Arap Dili, Küllî Kaideler, Nahiv, İbn Mâlik, *Elfiyye*.

Atf Bilgisi

Arslan, Hamza. "İbn Mâlik'in *Elfiyye* Eseri Bağlamında Arap Dili Gramerinin Küllî Kaideleri". *Düzce İlahiyat Dergisi* 7/2 (December 2023), 198-216. <https://doi.org/10.61272/duid.1375886>

Geliş Tarihi	14.10.2023
Kabul Tarihi	11.12.2023
Yayın Tarihi	31.12.2023
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme Bu çalışma "İbn Mâlik'in <i>Elfiyye</i> eseri bağlamında Arap dili gramerinin küllî kaideleri" başlıklı tez esas alınarak hazırlanmıştır.
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – iThenticate
Etik Bildirim	etik.duzceilahiyat@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Reflections of the Unique Precautions of the Arabic Language in Ibn Mâlik's Work Named *Alfiyye*

Hamza Arslan | 0000-0001-5698-4983 | ham73861@gmail.com

Yalova University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetoric,
Yalova, Türkiye

ROR ID: [01x18ax09](https://orcid.org/01x18ax09)

Abstract

The science of grammar, along with logic, akaid/kalam, Sufism, and akaid/kalam, is crucial for correct thinking, belief, and speaking. The introduction of grammar was driven by various factors, including the nationalist nature of Muslims, the protection of the Quran and hadiths, and the desire to preserve the religion in lands that were not recognized by Islam due to conquest movements. In addition to teaching science, the science of grammar was also taught. Universal rules, inspired by the Holy Quran and the concise expressions of the Prophet (pbuh), were compiled to help non-Arabs understand the rules better. Arabic grammar is based on these universal rules, which guide grammar professionals in prioritizing and implementing them. These rules are often found in scientific books on grammar, grammar method, and grammar, and are often referred to in special sections. Ibn Malik emphasizes the importance of these rules in his work, *Alfiyya*, by both acting in accordance with them and mentioning them.

Keywords

Arabic Language, Universal Principles, Syntax, Ibn Malik, *Alfiyyah*.

Citation

Arslan, Hamza. "Reflections of the Unique Precautions of the Arabic Language in Ibn Mâlik's Work Named *Alfiyye*". *Düzce Divinity Journal* 7/2 (December 2023), 198-216. <https://doi.org/10.61272/duid.1375886>

Date of Submission	14.10.2023
Date of Acceptance	11.12.2023
Date of Publication	31.12.2023
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	This article is extracted from dissertation entitled "İbn Mâlik'in <i>Elfiyye</i> eseri bağlamında Arap dili gramerinin küllî kaideleri". It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - iThenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	etik.duzceilahiyat@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

İslam dininden sonra vazedilmiş her bir ilim dalı, İslam'a hizmet etmek için vazedilmiştir. Şüphesiz bu ilimlerin başında Arap dili grameri gelmektedir. Nitekim gramerin vazedilmesi çok erken dönemlere rastlamaktadır. Hatta bazı sahâbîlerin vazettiği ile alakalı rivayetler mevcuttur.¹ Bu ilmin, kimin tarafından vazedildiği zikredilmeden önce dilin kaynağının ne olduğu ve gramer ilminin vazediliş sebepleri zikredilmesi faydalı olacaktır.

1. Dilin Kaynağı Tartışması

Dilin kaynağı, kelimacılar ve usulcüler başta olmak üzere kaynağı tartışma konusu olmuştur. Birçok dalda tartışma konusu olmuştur. Dil, insanlık var olduğu günden beri insanların sağlıklı iletişim kurmalarını sağlar. Düşünce ve hislerini aktarmalarını sağlayan eşsiz bir vazife üstlenir. Dilin, özellikle düşüncelere tercüman olduğu kabul edilir. Öyle ki konuşma ve düşünme olgusu, aynı harflere sahip kavramlarla ifade edilmektedir. Konuşma "nutk"; düşünme ise "mantık" kavramı ile izah edilir. İki kavram birbirine çok sıkı ve ayırt edici özelliklere sahip olduklarından dolayı "*İnsan, düşünen-konuşan bir varlıktır.*"² diye insanın diğer nevilere ayrılmasını sağlayacak en belirgin özellikleri ile tanımlanır. Arap dili gramerinin önemli âlimlerinden İbn Cinnî (ö. 392/1002), "*Dil, her toplumun kendi amaçlarını ifade ettiği seslerdir.*"³ şeklinde dili tarif ederken, meşhur tarihçi ve sosyolog İbn Haldûn (ö. 808/1406) ise "*Dil, konuşan kişinin maksadını ifade etmekten ibarettir. Dilsel faaliyeti meydana getirme melekesine sahip öznelere üzerinde ittifak ettikleri şey ise lisandır.*"⁴ şeklinde tarif etmektedir. Dili tarif edenler İbn Cinnî ve İbn Haldûn'dan ibaret değiller. Dil ile direkt alakalı olan nahiv, sarf, belâgat ve vaz' gibi ilimlerle uğraşan âlimlerin çoğu dili tarif etmişlerdir. Dilin tarifinin yapılmasının sebebi dilin kaynağı, menşei (mebdeü'l-lüğa) sorunudur. Birçok âlim konumlandırmasını dilin menşei olgusu üzerinden yapmıştır. Kendisini ve ideolojisini ona göre şekillendirmiştir. Bu konumlandırma Kur'ân, Allah'ın (c.c.) kelâmı mı, lafızlara kıyas edilerek mi, lafızların delâleti belli bir zamana hasredilebilir mi? gibi soru ve sorunlar bağlamında teşekkül etmiştir. Dilin menşei hakkında dört teori ortaya atılmıştır.

¹ Cemâlî'd-Dîn Ebü'l-Hasan Ali b. Yusuf el-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nühât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim (Kahire: Dâru'l-Fikr, 1983), 1/40.

² Esîrüddîn Mufaddal b. Ömer b. Mufaddal el-Ebherî, *Açıklamalı İsâgocî Tercemesi Kırık Mana) Mantık Terimleri Sözlüğü İlaveli* (İstanbul: Yasin Yayınevi, ts.), 41.

³ Ebü'l-Feth Osman b. Cinnî el-Mevsilî İbn Cinnî, *el-Hasâis* (Mısır: el-Hey'etu'l-Misriyyeti'l-Âmme li'l-Kuttâb, ts.), 1/34.

⁴ Ebû Zeyd Velîyyüddin Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldûn, *Mukaddimetu İbn Haldûn*, thk. Mustafâ Şeyh Mustafâ (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2019), 612.

1. Dil, ilahi bir üründür. İlahi yerine tevkîfî, ilham, nas ve vahiy diye belirtenler olmuştur. Dil, insanların ilki olan Âdem'e (s.a.v.) Allah (c.c.) tarafından vahyedilmiş ve onun vasıtasıyla çocuklarına geçmiştir. Bu teori, insanı tamamen nesne olarak kabul edip, dilin meydana gelmesinde insanın herhangi bir katkısı olmadığını savunur. Teorinin en sağlam delili "*Allah (c.c.), bütün eşyanın ismini Âdem'e öğretti.*"⁵ ayeti olduğu savunulmuştur.⁶ Teorinin ilk temsilcisi Ebü'l-Hasan el-Eş'arî (ö. 324/935-36) olduğu kabul edilir. Eş'arî'yi bu konuda Eş'arî kelamcılarının çoğu ve Zâhiriler takip etmektedir.⁷ Eş'arî, dilin tevkîfî olduğunu savunması özellikle vahiy, lafzı ve delaleti itibarıyla Allah (c.c.) tarafından olduğunu savunmasıyla ilişkilendirmiş olup bunun aksini iddia edenlerin delillerini çürütme çabası içine girmiştir. Dilin vahiy ürünü olduğu teorisi, "Hangi dil tevkîfidir?" sorusunu da beraberinde getirir. Başta Eş'arî, Ebû Alî el-Cübbâî (ö. 303/916) ve Ka'bi (ö. 319/931) bütün dillerin tevkîfî olduğunu savunarak soruya cevap vermeye çalışmışlardır.⁸
2. Dil, Allah tarafından vahyedilerek değil de insanların özne olduğu kendilerinin ürettiği bir olgudur. Bu teori, ıstilahî, uzlaşmacı, mukâveleci olarak tanımlanır. İstilahî nazariyeyi Ebû Hâşim el-Cübbâî (ö. 321/933), Mu'tezile'nin çoğunlukta olduğu kelamcılar ile Fârâbî (ö. 339/950) savunmuştur.⁹ Mu'tezile'nin dilin ıstilahî olduğunu savunmasını tetikleyen sebep meseleyi kelam ilmi konularından olan kelâmullahın yaratılmış olduğu, insan iradesi ve teklif anlayışı ile ilişkilendirmeleri olmuştur.
3. Dil, hem ıstilahî hem de tevkîfidir. Yukarıda geçen iki teorinin mezc edilmiş hali olarak kabul edilir. Dil tüm olarak ne ilahidir ne de ıstilahîdir. İnsanların birbirini anlayacağı miktar ilk önce vahyedilmiş daha sonra insanlar kendi ihtiyaçlarına göre bunu

⁵ Bakara 2/31.

⁶ Fahreddîn Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn er-Râzî, *el-Mahsûl fi 'ilmi usûli'l-fıkh*, thk. İzzü'd-Dîn Zillî (Beirut: Müessesetü'r-Risâle en-Nâşirûn, 2012), 1/51.

⁷ Mustafa Sönmez, "Kelamcılara Göre 'Dillerin Kaynağı' Problemi ile İlgili Tartışmalara İlişkin Bir Değerlendirme", *Kader Kelam Araştırmaları Dergisi* 8/1 (30 Ocak 2010), 189-192.

⁸ Fahreddîn Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn er-Râzî, *et-Tefsirü'l-kebîr* (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, 1999), 2/396.

⁹ Celâlu'd-Dîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-Müzhir fi 'ulûmi'l-luga ve envâ'ihâ*, thk. Fuâd Ali Mansur (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), 1/21; Ebû Nasr Muallim-i Sâni Muhammed b. Muhammed b. Tarhan Fârâbî, *Kitâbü'l-Hurûf*, thk. Muhsin Mehdî (Beirut: Dâru'l-Meşrik, 1986), 137-138.

geliştirmiştir. Mezcedilmiş teori, Ebû İshâk el-İsferâyînî (ö. 418/1027), Gazzâlî (ö. 505/1111) ve birçok âlim tarafından savunulmuştur.¹⁰

4. Yukarıda geçen teorilerin tamamı mümkün olmakla birlikte, bunların hiçbiri de kesin olmadığı için tevakkuf edenler olmuştur. Bunların başında İmâmü'l-Harameyn el-Cüveynî (ö. 478/1085), Kâdı Beyzâvî (ö. 685/1286) ve muhakkik âlimlerin çoğu gelmektedir.

Zikredilen bu teorinin üçüncüsü daha çok benimsenmiş görünmektedir. Çünkü dil, mutlak anlamda yaratıcıdan bağımsız düşünülmeyeceği gibi her zaman yaratıcının ilham/vahyettiği bir olgu olarak kabul edilmemektedir.

2. Arap Dili Gramerinin Doğuşunu Etkileyen Unsurlar

Her ilim dalının vazediliş sebepleri olduğu gibi dil ile ilgili olan sarf, nahiv ve belagat gibi ilim dallarının da vazedilmesine etki eden dini metinleri korumaya alma, asimile olmaktan kurtarma ve bu mirası sonraki nesillere doğru bir şekilde aktarma gibi unsurlar etkili olmuştur.

Çeşitli gruplar, kendi dillerinin özünü kaybettikleri gibi, zaman içinde Araplar da Arapçanın doğallığını ve dilin güzelliğini kaybetmeye başladı. Bu durumun nedeni, İslam'ın yayılmasıyla Arap olmayan kişilerin İslam'ı kabul ederek Araplarla bir arada yaşamalarıdır. Bu, Arap dilinde bozulmaya yol açan "lahn" olarak adlandırılan hatalara neden olmuştur.¹¹ Sosyalleşmenin yol açtığı dil bozuklukları, sadece Müslümanlara özgü değil, tüm toplumlarda ortaya çıkması olası bir durumdur. Bu nedenle Cahiliye dönemi ve Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde "lahn" denilen dil hatalarıyla karşılaşılmaktaydı. Lahn, Müslümanlar için en kutsal kitap olan Kur'ân-ı Kerîm'i yanlış okuma seviyesine ulaşmıştı.¹²

Hz. Peygamber efendimiz (s.a.v.) döneminde az rastlansa da dilsel hatalar yapılabilmekteydi. Biz bunu, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bazı sahâbelerine Kur'ân'ı yanlış okuyan kişilerin irşat edilmesini telkin etmesinden anlıyoruz.¹³

¹⁰ Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzalî, *el-Müstesfâ min 'ilmi'l-usûl*, thk. Dr. Muhammed Süleyman el-Eşkar (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2015), 2/9; Râzî, *el-Mahsûl*, 1/50; Suyûtî, *el-Müzhir*, 1/21-22.

¹¹ Muhammed Hayr el-Hulvânî, *el-Mufassal fî târihi'n-nahvi'l-'Arabî* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1979), 1/27.

¹² İsmail Durmuş, "Nahiv", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/300.

¹³ Abdülvâhid b. Alî el-Halebî Ebü't-Tayyib, *Merâtibü'n-nahviyyîn*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahîm (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2009), 19.

Ondan sonra Hulefâ-yi Râşidîn döneminde gündelik konuşmalarda ve Kur'ân-ı Kerîm kıraatinde hatalar sık sık yapılmaya başlandı. Yapılan bu hatalar ile ilgili çeşitli varyantlar mevcuttur.¹⁴ Kur'ân'ın yanlış okunmasını engelleme çalışmaları resmi olarak Hz. Ömer (r.a.) (ö. 23/644) döneminde başlamıştır.¹⁵ Daha sonra halife olan Hz. Osman (ö. 35/656), Kur'ân-ı Kerîm okumalarında sık sık daha çok hatalar yapılmaya başlandığını görünce, bu hataların önüne geçmek için Ebü'l-Esved ed-Düelî'ye (ö. 69/688) âyetleri noktalamasını emretmiştir. Noktalama faaliyeti, nahiv ilminin ilk nüvesi olarak kabul edilebilir.¹⁶ Kur'ân'ı noktalama ve tahrife uğratmaksızın sonraki nesillere aktarma, nahiv ilminin kuruluşuna sebep olan din ağırlıklı unsur olarak kabul edilir.

Müslümanların Arap olmayan kişilere ait birçok diyarı fethetmeleri, kozmopolit bir toplum olmalarına etki etti. Bu da dilde yapılacak hataları kaçınılmaz kıldı. Özellikle Emevî ve sonrası dönemlerde dilsel hata yapmayanlar hiç yok denecek kadar azalmış duruma geldi.¹⁷ Hiçbir gücün kendilerini mağlup edemeyeceği düşünülen imparatorlukları yenen genelde Müslümanlar, özelde ise Araplar; çeşitli toplumlarla bir arada yaşama zorunluluğu varlıklarının vesilesi olan, din dili olan Arapçayı hâkim kılmak ve korumak için Kur'ân ilimleri başta olmak üzere dilsel alanda çalışma yapmışlardır.¹⁸ Arapçayı ön planda tutmak ve diğer dillere hâkim kılmak isteği milliyetçi unsur olarak kabul edilmiştir. Daha sonraki yıllarda Müslümanlar arasında özellikle hilâfet sonucu tartışmalarda saf alan, nahiv ilminin en büyük iki ekolü olan Basra ve Kûfe ekollerinin ihtilafları, siyasi unsur olarak kabul edilmekle birlikte gramerin gelişmesi adına önemli bir etkiye sahiptir.¹⁹

3. Arap Dili Grameri Delilleri

Her ilim dalının teşekkülünü sağlayan ve onu diğer ilim dallarından ayıran, o ilme ait kurallardır. Arap dili, gramerine özgü kuralları olmakla birlikte ancak hicrî 4. asır sonrası belli bir sisteme oturmuştur.²⁰ Arap dili kaidelerini

¹⁴ Muhammed İbnü'l-Hasan ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm (Kahire: Daru'l-Ma'ârif, 1984), 28; Hulvânî, *el-Mufassal*, 19-22.

¹⁵ Muhammed Tantâvî, *Neş'etü'n-nahv ve târihu eşheri'n-nühât* (Mısır: Dâru'l-Ma'ârif, 1995), 25.

¹⁶ Temmâm Hassân, *el-Uşûl: Dirâse ibistimolociyye li'l-fikri-lugavî 'inde'l-'Arab* (Kahire: Alemü'l-Kütüb, 2000), 23-25; Hulvânî, *el-Mufassal*, 31-34.

¹⁷ Tantâvî, *Neş'etü'n-nahv*, 17.

¹⁸ Hassân, *el-Uşûl*, 25-26.

¹⁹ Selami Bakırcı - Kenan Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, 2001), 11.

²⁰ Hassân, *el-Uşûl*, 54-56.

bir arada tutan, bunları illet çerçevesinde açıklama görevini üstlenen “nahiv usulü” kitapları olmuştur. İbnu’s-Serrâc (ö. 316/929), Zeccâcî (ö. 337/949), İbnu Cinnî (ö. 392/1002), Kemâleddîn İbnu’l-Enbârî (ö. 577/1181) gibi âlimler nahiv usulü alanında eser verenlerin başında gelirler.²¹

Arap dili grameri delillerini oluşturanın “semâ, kıyas, icmâ ve istishâb” olduğunu Suyûtî (ö. 911/1505) savunmuştur.²² İbn Cinnî ve İbnu’l-Enbârî, semâ ve kıyasın delil olduğu hususunda görüş birliğine varmışlar. Ama geri kalan iki delilde ihtilaf etmişlerdir. İbn Cinnî, icmâ savunurken;²³ İbnu’l-Enbârî ise istishâbı savunmuştur.²⁴

3.1. Semâ

Semân ne olduğu hususu ile alakalı Suyûtî, “Semâ, Araplardan fesahatine güvenilen kişilerden sabit olan şeydir. Bu da Kur’ân’ı, Peygamberimizin (s.a.v.) sözlerini ve Peygamber’in hem bî’seti öncesi dönemi hem de müvelledûn çoğalma dönemine kadarki zamanı kapsamaktadır.”²⁵ sözleriyle izah etmektedir. Semâ delilini teşkil eden ilk kaynak Kur’ân-ı Kerîm kabul edilir. Bu Arap diline mahsus bir şey değil, bütün dinî ilimlerde Kur’ân’ın kaynak olduğu kabul edilmektedir. Fakat Kur’ân ile kıraatlerin karıştırılmaması gerekmektedir. Nitekim Kur’ân; beyan, icâz ve i’câz vasıflarıyla öne çıkarken kıraatler ise vahyedilen şeyin yazıya dökülerek zapt edilmiş, yazı ve noktalara riayet edilerek okunma biçimleridir.²⁶ Kur’ân’ın bizatihi delil olması için bir delil aranmazken kıraatlerin delil olması için sahih olma, Hz. Osman’ın mushafına uygun olması ve Arap dili gramerinin genel ilkelerine uyumlu olması şartı koşulur.²⁷

Kur’ân’dan sonra Arap dili delillerini oluşturan bir diğer delil Peygamber efendimizin hadisleridir. Delil olan hadisler, Peygamberimiz’in (s.a.v.) sözleri, sahâbe ve tâbiîn tarafından Peygamberimiz’in (s.a.v.) fiillerini ifade eden sözlerdir.²⁸ Ebu Ali el-Fârisî (ö. 377/987), İbn Cinnî ve İbn Harûf (ö. 609/1212)

²¹ Muhammed Sâlim Sâlih, *Usûlü’n-Nahv: Dirâsetün fi fikri’l-Enbârî* (Kahire: Dâru’s-Selâm, 2006), 43-44.

²² Celâlu’d-Dîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr Suyûtî, *el-İktirâh fi usûli’n-nahv*, thk. ‘Abdulahkîm ‘Atiyye (Dımaşk: Dâru’l-Beyrûtî, 2006), 21-22.

²³ Suyûtî, *el-İktirâh*, 21.

²⁴ Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî, *Lüma’u’l-edille fi usûli’n-nahv*, thk. Saîd el-Efgâni (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1971), 81.

²⁵ Suyûtî, *el-İktirâh*, 39.

²⁶ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/318.

²⁷ Mahmud Ahmed Nahle, *Usûlü’n-nahvi’l-‘Arabî* (Beyrut: Dâru’l-‘Ulûmu’l-‘Ârabiyye, 1987), 40.

²⁸ Saîd Efgâni, *Fî usûli’n-nahv* (Dımaşk: Müdüriyyetü’l-Kütüb ve’l-Metbû’âti’l-Câmi’yye, 1994), 46.

gibi zatlar hadislerin delil olduğunu kabul etmiş, onlardan sonra gelen İbn Mâlik (ö. 672/1274) ile hadislerin delil olduğu görüşü metot haline gelmiştir.²⁹ Hadisler, çoğunlukla mana ile rivayet olunduklarından Arap dili için delil olmadığını savunan birçok âlim de olmuştur.³⁰

Semâ başlığı altında değerlendirilen ve Arap dili grameri delillerinden sayılan bir diğeri Arap kelimedir. Arap kelamının nesir ve şiiri, tamamı olmasa da delil olması açısından makbuldür. Kabilelerin kelamı ancak hicrî 2. asrın ortalarına kadar hüccet olarak kabul edilmektedir. “Hangi kabilelerin nesir olan kelamı kabul edilir?” sorusunun yanıtı “*Nahvin tespitinde sözleri delil olarak kabul edilen, kendilerinden nakil yapılan, sarf ve i'râbta kendilerine en çok müracaat olunan Kureyş, Kays, Temîm ve Esed kabileleridir. Sonra Huzeyl, Kinâne ve Tay kabilelerinin bir kısmı belirtilmiştir. Bunların dışındaki bölge ve kabilelerin sözleri nahvin tespitinde delil olarak kullanılmamıştır.*”³¹ ifadeleriyle verilmiştir. Bu kabilelerin dışında Lahm, Cüzâm ve Gassân gibi kabilelerin kelamına müracaat eden İbn Mâlik eleştiriye maruz kalmıştır.³² “Hangi dönem şairlerinin şiirleri delil olmaktadır?” sorusuna cevap olarak şairler, Câhiliyûn, Muhadramûn, İslâmiyyûn-Mütekaddimûn ve Müvelledûn olmak üzere dört döneme ayrılmıştır. İlk iki dönemin şairlerinin şiirleri delil olarak kabul edilirken, diğer dönemlerdeki şairlerin şiirlerinin delil olup olmamasında ihtilaf edilmiştir.³³

3.2. Kıyas

Bir şeyi başka bir şeye denk tutmak, eşit tutmak anlamına gelen kıyasın ıstılah anlamı; makul ile menkul arasında illet birliği olmasına binaen, makul olanı menkule hamletmektir.³⁴ Kıyas, Arap dili gramerinin delillerini oluşturan en önemli kaynak olarak kabul edilir. İbnü'l-Enbârî kıyasın önemini, nahiv ilmi ile eşit olduğunu vurgulayarak ifade etmiştir.³⁵ Nahiv ve kıraat ilimlerin önde gelenlerinden Kisâî (ö. 189/805), kıyasa şu anlamı yüklemektedir: “*إِمَّا النَّحْوُ قِيَاسٌ*”

²⁹ Suyûtî, *el-İktirâh*, 44-45; Efgâni, *Fî usûli'n-nahvi*, 48-52.

³⁰ Mehmet Efendioğlu, “Rivayet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/185-186; Hassân, *el-Uşûl*, 93-94; Mahmut Tekin, “Alî el-Kârî ve Tasrîfu'z-Zencânî İsimli Eser için Kaleme Aldığı Şerhi”, *Artuklu Akademi*, 2020/7 (2), 337-362, 349.

³¹ Suyûtî, *el-İktirâh*, 47-48.

³² Suyûtî, *el-İktirâh*, 47-48.

³³ Efgâni, *Fî usûli'n-nahvi*, 19-20; Rahmi Er, “Müvelledûn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/227.

³⁴ Enbârî, *Lüma'u'l-edille*, 93; Suyûtî, *el-İktirâh*, 79.

³⁵ Enbârî, *Lüma'u'l-edille*, 95.

يُنْبَغُ "Nahiv, kendisine uyulan kıyastan ibarettir."³⁶ Kisâî, bu fikir ve söylem için Basralılar tarafından eleştiriyeye maruz kalmıştır.

Kıyasın kıyas olmasını sağlayan dört ana unsur vardır. Hükmü nas ya da icmâ ile sabit olan asıl (mekîsün aleyh).³⁷ Kendisine kıyas yapılmasının en önemli şartı şaz olmamasıdır.³⁸ Kıyasın ikinci önemli rüknü fer'dir. Fer', nas ve icmâ gibi asıl kaynaklarda hükmü bulunmayıp illet birliğinden ötürü mekîsün aleyhe hamledilmesiyle kendisine hüküm verilene denir. Fer'in Arap dili gramerine katkısı olmasından ziyade aslen Arapça olup nadir kullanılanlara asıl bulmak suretiyle yaygınlaştırmak veya Arapça olmayan kelimelere asıl bulup onlara hamlederek Arapçalaştırma görevini üstlenir.³⁹ Kıyasın üçüncü rüknü; mekîsin, mekîsün aleyhe hamledilmesine olanak sağlayan ve köprü vazifesi gören illettir. Kıyası kıyas yapan şey illetin kendisidir.⁴⁰ İlk başlarda illet, meselelerde hüküm verirken sadece bir emare ve sebep olarak kullanılırken; hicrî 2. asır sonrası her meselede illetin varlığı aranması zorunluluk kabul edilir hale geldi.⁴¹ Tabi illetin, asılda aranmayacağı ile ilgili küllî kaide oluşturulmuştur. "مَا جَاءَ عَلَى أَصْلِهِ لَا يُسْأَلُ عَنْ عِلَّتِهِ" "Aslına uygun gelenin illeti sorulmaz."⁴² Kıyasın dördüncü ve en son unsuru hükümdür. Hüküm, asıl ile fer'in vardıkları netice olarak kabul edilir.

3.3. İcmâ

Arap dili gramerinde icmâ lafzını ilk kullanan Sîbeveyhi (ö. 180/796) "Arapların üzerinde ittifak ettikleri sözler" diye tanımlarken, daha sonra önemli iki ekol olan Basra ve Kûfe'nin veyahut her ekolün kendi içinde ittifakı olarak ifade edilmiştir.⁴³ İcmâ terimini sistemleştirenin İbn Cinnî olduğu kabul edilir. Müteahhir ulemaya göre icmâ, Arap dili gramerinde asıl kaynak olarak kabul edilirken İbn Mâlik başta olmak üzere bu görüş birçok kişi tarafından reddedilmiştir.⁴⁴

³⁶ Ebû Ubeydullah Muhammed b. İmran b. Musa Merzûbânî, *Mu'cemü's-şu'arâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1982), 284.

³⁷ Nahle, *Usûlu'n-nahv*, 99.

³⁸ Suyûtî, *el-İktirâh*, 82.

³⁹ Hassân, *el-Usûl*, 161.

⁴⁰ Nahle, *Usûlu'n-nahv*, 124.

⁴¹ Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber el-Hârisî Sîbeveyhi, *Kitâbu Sîbeveyhi*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1988), 1/32.

⁴² Hassân, *el-Usûl*, 161.

⁴³ Suyûtî, *el-İktirâh*, 73-74; Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b. İshak Zeccâcî, *el-İzâh fi 'ileli'n-nahvi*, thk. Mâzin el-Mübârek (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1986), 77.

⁴⁴ Muhammed Hayr el-Hulvânî, *Usûlu'n-nahvi'l-'Arabî* (Rabat: en-Nâşirü'l-Atlasî, ts.),

4. Küllî Kaideler

4.1. Küllî Kaide Tanımı ve İlişkili Kavramlar

Seyyid Şerîf el-Cürcânî (ö. 816/1413), kaide kelimesinin ıstılah anlamını “*Bütün cüziyyatına uygulanan küllî hüküm*”⁴⁵ diye belirtirken Tâceddîn es-Sübki (ö. 771/1370) ise “*Cüziyyatının çoğuna uygulanan hüküm*.”⁴⁶ şeklinde açıklamıştır. Küllî kaide terkinin anlamı: “*Birden fazla konunun müşterek mahiyetleri hakkında ve bütün cüziyyatına dair genel hüküm ortaya koyan özlü ve kuşatıcı ifadelerden oluşan kural ve kaideler şeklinde tanımlanabilir*.”⁴⁷ Küllî kaide terki ile irtibatlı ve eş anlamlı kavramlar başlıca şunlardır: “الأشْبَاهُ وَالنَّظَائِرُ، التَّوْحِيدُ، الضَّائِبُ، الْأَصْلُ، الْعَائِنُ” zikredilen kavramlar, bazen “العَوَائِدُ الْكُلِّيَّةُ” küllî kaideler yerine kullanıldıkları gibi bazen de aralarında âm-has söz konusu olabilmektedir. Küllî kaidelerin; kapsayıcı, istimrar, vazıh (açık), kısa ve kolay olmaları ana özellik ve şartları olarak kabul edilir.

4.2. Küllî Kaidelerin Kuruluşu ve Gelişimi

Kur’ân-ı Kerîm özlü ifadelerinden ve Peygamberimizin (s.a.v.) Cevâmiu’l-kelim diye bilinen az sözle çok anlam barındıran kelimelerinden esinlenerek küllî kaideler teşekkül etmiştir. İlk önce Hz. Ali’nin (r.a.) (ö. 40/656-661) zikrettiği “*Kelâm, isim, fiil ve anlam ifade eden harften oluşur*.”⁴⁸ yine Hz. Ali (r.a.) bazı varyantlara göre ise Ebu’l-Esved ed-Düeli tarafından ifade edilen “*Fâil merfû’, mef’ûl mensûb, muzâfun ileyh mecrûrdur*.” sözü nahiv ilminin doğuşu olduğu gibi küllî kaidelerin de başlangıcı olduğu kabul edilir.⁴⁹

Küllî kaidelerin üç aşamalı bir süreçte ortaya çıktığı, geliştiği ve olgunlaştığı söylenebilir. Teşekkül aşaması, Ebu’l-İshâk el-Hadramî (ö. 117/735) ile Halîl b. Ahmed (ö. 175/791) arasındaki dönemi kapsar. Gelişim aşaması, Halîl b. Ahmed ve Zeccâc (ö. 311/923) arasındaki dönemde gerçekleşir. Olgunluk aşaması ise Zeccâc’tan sonraki dönemleri içerir.⁵⁰

128.

⁴⁵ Şerif Ali b. Muhammed el-Cürcânî, *et-Ta’rîfât* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1983), 171.

⁴⁶ Ebû Nasr Tâceddîn İbnü’s-Sübki Abdülvehhâb b. Ali b. Abdilkâfi Sübki, *el-Eşbâh ve’n-nezâir*, thk. Adil Ahmed Abdü’l-Mevcûd - Ali Muhammed Muavvaz (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1991), 1/11.

⁴⁷ Halil Akçay, *Arap Dili Gramerinin Külli Kaideleri*, ed. Cüneyt Maral (Ankara: Sonçağ Akademi, 2020), 16.

⁴⁸ Kıftî, *İnbâhu’r-ruvât*, 1/40.

⁴⁹ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 613.

⁵⁰ Ahmed Nezâl Gâzî eş-Şemrî, *Kavâ’idu’t-tevcîh ‘inde’l-Enbârî* (Mısır: Kahire Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 45-51.

Küllî kaidelerin gelişimini sağlayan en önemli unsur gramer, illel ve usûl türü eserler olmuştur. Bu kitapların bir kısmı küllî kaidelere özel olarak yer verirken; çoğu eser bunlara atıf yapmayı ve satır arası zikretmeyi tercih etmiştir. İbn Hişâm (ö. 761/1360), *Muğnâ'l-lebîb* adlı eserinde Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fi'n-nahv* adlı eserinde Temmâm Hassân (ö. 1918/2011) *el-Usûl* adlı eserinde Ebü'l-Bekâ el-Kefevî (ö. 1095/1684) ise *el-Küllîyât* isimli kitabında küllî kaidelere özel başlık açmıştır. Küllî kaidelerden özel olarak bahsedilmesi nahiv ilmiyle uğraşan araştırmacıların dikkatini çekmiş olup bu da gelişmelerine vesile olmuştur.

4.3. Küllî Kaidelerin Nahiv Delilleriyle İrtibatı

Nahiv usûlü, küllî kaideler ve nahiv delilleri birbirini kapsayan (umum-husus) bir ilişki içindedir. Nahiv usulü en geniş, küllî kaideler nahiv usulünden daha dar ve nahiv delilleri de en sınırlı çemberi oluşturur. Küllî kaidelerin nahiv usulüne dahil olup olmadığı konusunda görüş ayrılığı vardır ama küllî kaideler hakkında yazılan eserlerde usul delilleri arasında sayıldığı ve bu kaidelerin usul kaideleri olarak adlandırıldığı görülmektedir.⁵¹ Küllî kaideler ile nahiv delillerinin bağlantısını ve ilişkisini incelediğimizde nahiv ilmindeki pek çok anlaşmazlığın sebebinin, kaidenin kendisinden değil de küllî kaidelerin gerekçelendirilmesinden veya sorunlu konuya en uygun kaideyi seçme gayretinden kaynaklandığını görüyoruz.⁵² Kısaca küllî kaideler nahivciye; semâ, kıyas ve icmâ gibi nahiv delillerini nasıl kullanacağını ve bunları nasıl bir araya getireceğini gösteren bir yöntem sunar. Ayrıca nahiv ile nahiv usulü arasında bağlantı kurar.

5. İbn Mâlik'in *Elfiyye* Eserine Bazı Küllî Kaidelerin Yansıması

Nahiv ilminde müstesna bir yere sahip olan İbn Mâlik'in *Elfiyye* eseri, nahiv ilminin hemen hemen bütün konularını içinde barındırarak okuyucunun başka eserlere müracaat etmesine gerek bırakmamaktadır. Alanda bu öneme sahip eser üzerine birçok şerh, hâşiye telif edilmiştir. Nahiv ilminden sayılan, yer yer nahiv ilmi ile nahiv usulü arasında köprü görevi gören küllî kaideleri İbn Mâlik'in nasıl dikkate aldığını incelemek faydalı olacaktır.

Kitaplarda geçen birçok küllî kaide arasından *Elfiyye* eserinin bazı konuları ile paralel giden ve etki edip örnek olacak birkaç küllî kaide zikredilecek olursa şunların ifade edilmesi mümkündür:

⁵¹ İ'sâm İd, *Usûlu'n-nahvi 'inde's-Suyûtî beyne'n-nazariyyeti ve't-tatbîk* (Mısır: el-Hey'etu'l-Misriyyeti'l-Âmme li'l-Kuttâb, 2006), 502.

⁵² Hassân, *el-Usûl*, 190.

“مَنْ تَمَسَّكَ بِالْأَصْلِ حَرَجَ عَنْ عَهْدَةِ الْمُطَالَبَةِ بِالِدَّلِيلِ” “Asla tutunan, delil talebi yükümlülüğünden kurtulur.”⁵³ Delillendirme için kullanılan bu kaideye İbn Mâlik *Elfiyye* eserinde uygun hareket ettiğini “وَكُلُّ حَرْفٍ مُسْتَحَقٌّ لِّبِنَا ... وَالْأَصْلُ فِي” “Bütün harfler mebnî olmayı gerektirir ve aslanan, mebnîlerin sükûn üzerine olmasındır.”⁵⁴ beytinde görmemiz mümkündür. Nahiv ilminde “harf neden mebnîdir?”; sükûn üzere mebnî olan isimler “neden sükûn üzere mebnîdir?” sorusu sorulmaz çünkü olması gerektiği gibi gelmişlerdir. İbn Mâlik'in bu kaideye uygun hareket ettiğine dair bir diğer misal ise şudur: “وَالْإِسْمُ مِنْهُ مُعْرَبٌ وَمَبْنِيٌّ ... لِشَبِّهِ مِنَ الْحُرُوفِ مُدْنِيٌّ” “İsimler, mu'reb ve harflere benzerliğinden ötürü onlara yakın mebnî isimler olmak üzere iki kısımdır.”⁵⁵ İsimlerin normal şartlarda mebnî olmaması gerekir. Ama mebnî olduklarında yani aslın dışına çıktıklarında bir delil ve dayanak olmalıdır. İşte bu beyitle İbn Mâlik bunu izah ettiğini görmekteyiz.

“الشُّدُودُ لَا يُنَافِي الْفَصَاحَةَ” “Şâz oluş, fesahatle çelişmez”⁵⁶ Genel anlamda kıyasa aykırı olarak gösterilen şâzı İbn Mâlik es geçmemiş ve şu örnekle üzerinde durmuştur: “أُولُو وَعَالَمُونَ عَلَيْنَا ... وَأَرْضُونَ شَدَّ وَالسُّنُونَا”⁵⁷ İbn Mâlik örneği verilen kelimelerin irâbının harflerle olduğunu ifade eder. Bu kelimeler, şâz olmalarının yanı sıra fasih olduklarını kelimelerin en fasihi olan Kur'ân-ı Kerim'de geçtiklerinden anlıyoruz.

“كَثْرَةُ الْإِسْتِعْمَالِ تُجِيرُ تَرَكَ الْقِيَّاسِ وَالْحُرُوجَ عَنِ الْأَصْلِ” “Kesreti isti'mâl, kıyası terk etmeye ve asıldan ayrılmaya izin verir.”⁵⁸ Bir şeyin çokça kullanımı dile ağır gelen bazı durumlar giderilmeye çalışılır, bu da genellikle hafifletilmiştir. Şart olmadığı halde çok kullanılması sebebiyle “يَكُونُ” fiilinin nûn'u hafifletildiğini İbn Mâlik şu beyitle ifade etmektedir: “... تُحَذَفُ نُونٌ وَهُوَ” “... مُضَارِعٍ لِكَانَ مُنْجَزِمٍ ... تُحَذَفُ نُونٌ وَهُوَ”

⁵³ Ebû Bekr Muhammed b. Kâsım İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf fi mesâilî'l-hilâf beyne'n-nahviyyîn: el-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2007), 1/245.

⁵⁴ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdullâh b. Mâlik et-Tâî el-Ciyânî Cemâlu'd-Dîn İbn Mâlik, *Elfiyyetu İbn Mâlik fi'n-nahvi ve's-sarf* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2002), 12.

⁵⁵ İbn Mâlik, *Elfiyye*, 11.

⁵⁶ Hassân, *el-Usûl*, 192.

⁵⁷ İbn Mâlik, *Elfiyye*, 15.

⁵⁸ Hassân, *el-Usûl*, 205.

حَدَفَ مَا التَّرْمُ "Meczûm olan يَكُونُ maddesinin nûn'u, zorunlu olmadığı halde hazfedilebilir."⁵⁹

"مَا لَا يَجُوزُ فِي الْأَصْلِ لَا يَجُوزُ فِي الْفَرْعِ" "Asılda caiz olmayan şey, fer'de de caiz olmaz."⁶⁰ *Elfiyye*'de bu küllî kaideye uygun hareket edildiği şu beyitten anlaşılmalıdır: "مَعْطُوفٍ بَلَكِنْ بَلٍ ... مِنْ بَعْدِ مَنْصُوبٍ بِمَا الرَّمَّ حَيْثُ حَلَّ وَرَفَعَ" "ma'nın nasb ettiği habere, لَكِنْ veya بَل ile atıf yapılırsa ma'tuf'u ref' et."⁶¹ "لَكِنْ" ve "بَل" ile "ma'nın haberine atfedilip mansûb okunmasının sebebi "ma" kendi haberinde müspet anlamda amel etmez. Atıf yoluyla müspet anlamı aksettirende evleviyetle amel etmez.⁶² Çünkü atıf fer' statüsünde kabul edilir. Asıl olarak amel edemeyen bir şeyin fer' yoluyla amel etmesi olanaksızdır.⁶³

"التَّصْغِيرُ يَرُدُّ الْأَشْيَاءَ إِلَى أَصُولِهَا" "Tasgîr, asıldan çıkanı aslına döndürür."⁶⁴ Kaide nahiv âlimleri tarafından kabul edildiği gibi İbn Mâlik tarafından da kabul edilmiş ve *Elfiyye* eserinde "وَكَمَلِ الْمَنْقُوصَ فِي التَّصْغِيرِ" "Kendisinden harf eksilen kelimeyi, tasgirden tamamla."⁶⁵ beytini zikretmeye ve kaideye uygun hareket etmeye hamletmiştir. İbn Mâlik, tam olmayan, yani sonu hazfe uğrayan kelimenin; tasgire uğrayınca tamamlanacağını, yani hazfedilen harflerin iade edileceğini ifade etmektedir. Örnek: "مُرَّ" ya da "حُدَّ" gibi kelimelerle isim almış şahısların isimleri tasgire uğrayınca "أُمَيْرٌ" ve "أَحْيَدٌ" olur.

"أَفْقَى الْعَوَامِلِ عَمَلًا الْفِعْلُ وَأَضْعَفُ الْعَوَامِلِ الْحَرْفُ الَّذِي يَعْمَلُ بِحَقِّ الشَّبَهِ" "Amel açısından âmillerin en güçlüsü fiildir. Âmillerin en zayıfı, benzerlik sebebiyle amel eden harftir."⁶⁶ *Elfiyye*'de "لَيْسَ" harfine benzerliğinden dolayı amel eden "ma" başlığı,

⁵⁹ İbn Mâlik, *Elfiyye*, 35.

⁶⁰ Cemâluddîn Ebü Amr Osmân İbn Hâcib, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Kâfiye fi 'ilmi'l-i'râb*, thk. Cemâl Abdü'l-Âtî Ahmed (Mekke: Mektebetü Nezâr Mustafâ en-Nâşir, 1997), 2/585-586.

⁶¹ İbn Mâlik, *Elfiyye*, 36.

⁶² Ebü Zeyd Abdurrahman b. Alî b. Sâlih el-Mekûdî, *Şerhu'l Mekûdî 'ala'l-Elfiyyeti fi 'ilmeyi's-sarfî ve'n-nahvi*, thk. Abdülhamîd Hindâvî (Beyrut: Mektebetü'l 'Asriye, 2005), 62.

⁶³ İbn Hâcib, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Kâfiye*, 2/585-586.

⁶⁴ Ebü'l-Hasan Muhammed b. Abdullah İbnü'l-Verrâk, *İlelü'n-nahv*, thk. Muhammed Câsim Muhammed ed-Dervîş (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1999), 480.

⁶⁵ İbn Mâlik, *Elfiyye*, 152.

⁶⁶ Seyf b. Abdurrahmân b. Nâsir el-Ureyfî, *Şerhu Kitâbi Sibeveyhi li Rummânî* (Riyad:

bu kaideye uygun en bariz yerlerden biridir. Bu başlık altındaki beyitlerden bir tanesini İbn Mâlik şöyle ifade eder: “مَعَ بَقَا النَّفْيِ ... إِنَّ مَا دُونَ مَا كَيْسٌ أَعْمَلْتَ مَا دُونَ مَا كَيْسٌ ...” “Kendisinden sonra in gelmemesi, nefiy manasının devam etmesi ve ismi ile haberinin tertibine riayet edilmesi şartıyla ما harfi, كَيْسٌ'nin amelini yapar.”⁶⁷ “ما” amel itibarıyla çok zayıf olduğundan amel şartlarında biri yerine gelmediğinde amel edemez hale gelir.

“الأصل في الكلام أن يوضع لفائدته” “Kelamda aslolan, fayda için vazedilmiş olunmasıdır.”⁶⁸ Mezkûr kaide bir kitapta etki ettiği gibi İbn Mâlik'in *Elfiyye* eserinin en başında kendine yer bulmuştur. *Elfiyye*'de şöyle açıklanır: “كَلَامُنَا ” “Biz nahiv âlimlerinin kelam tanımı: muhataba fayda veren lafızdır. لَفْظٌ مُفِيدٌ كَأَسْتَقِيم” “Biz nahiv âlimlerinin kelam tanımı: muhataba fayda veren lafızdır. كَلَامُنَا/stقیم/gibi.”⁶⁹ İbn Mâlik, bu küllî kaideyle eserine giriş yapmaktadır.

“إِنْبَاتُ الْإِنْبَاتِ لَا يَصِيرُ نَفِيًا” “Olumluyu olumlamak, olumsuzu döniüşmez.”⁷⁰ Cümle ya da kelime olumlu ise tekrar edilen ikinci cümle ve kelime olumsuz değil ispata ve vurguyu artırır. Nahiv ilminde bu tekrar te'kîd olarak adlandırılır. İbn Mâlik, ispata ispat katan te'kîd konusuna şöyle örnek verir: “لَافْزِي تَعْرِجِي ادْرِجِي ادْرِجِي ادْرِجِي ” “Lafzi te'kîd, ادْرِجِي ادْرِجِي ادْرِجِي örneğinde olduğu üzere lafız tekrar edilerek yapılır.”⁷¹ Mezkûr kaidenin kabul edilmemesi halinde te'kîd konusundan söz edilmesi de mümkün olmayacaktır. Yani te'kîd-i lafzînin varlığı bu küllî kaideye bağlıdır.

“لَا يُجْمَعُ بَيْنَ عِلْمَيْنِ تَعْرِيفِ” “İki ta'rîf alâmeti birlikte bulunamaz.”⁷² İsmi belirli hale gelmesi için bir alâmet yeterli olacağı için ikinci bir edat ve alâmet kabul edilmez. Bu kaideye uygun hareket eden İbn Mâlik ta'rîf edatı “ال” konusunda “ال” edatının ta'rîf edatı olduğunu belirttikten sonra şu beyti zikreder: “وَقَدْ تَرَادُ” ve اللَّاتِ ve اللَّذِينَ, الآنَ, اللَّاتِ edatı ال ” “لازِمًا كَاللَّاتِ وَالآنَ وَالَّذِينَ ثُمَّ اللَّاتِ” gibi kelimelerde

İmâm Muhammed b. Su'ûd İslâmi Üniversitesi, 1998), 599.

⁶⁷ İbn Mâlik, *Elfiyye*, 35.

⁶⁸ Hassân, *el-Usûl*, 196.

⁶⁹ İbn Mâlik, *Elfiyye*, 10.

⁷⁰ İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf*, 2/525.

⁷¹ İbn Mâlik, *Elfiyye*, 98.

⁷² İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf*, 1/255.

zorunlu olarak fazla kabul edilir.”⁷³ Beyitte geçen birinci “اللَّات” kelimesi alem olduğu için, “الآن” kelimesi ismi işaret anlamını barındırdığı için, geri kalan “اللَّات” ve “الَّذِينَ” kelimeleri ismi mevsûl olduklarından bu kelimelerin başında gelen “ال” edatı zâit kabul edilir.⁷⁴

Sonuç

Genel anlamda İslâmî ilimlerin özelde ise nahiv ilminin kuruluş ve gelişimini sağlayan birden fazla etken olmuştur. Bu etkenlerin başında din, siyaset ve milliyetçilik diye ifade edilen dilin varlığını korumaya alınması gelir.

Arap dili gramerinin kuruluşu, daha sonra âlimler arasında hangisi daha iyi diye ihtilaf etmelerine sebep olan küllî kaidelerle başlamıştır. Her ilmin kendine özgü kaideleri olduğu gibi nahiv ilminin de kaideleri vardır. Özellikle nahiv ilmi küllî kaidelerinin şekillenmesi hicrî 4. asır sonrasını bulmuştur.

Arap dili gramerinin delillerini sağlayan kaynakların; Kur’ân, hadis, Arap kelamı ve kıyas olduğu bilinmektedir. Bu kaynak ve delillerin yanı sıra küllî kaideler yer yer gramer ilminin kaideleri olurken yeri geldiğinde nahiv ile nahiv usulü arasında köprü vazifesini görebilmektedir.

Küllî kaidelerin istimrarı (devamlılık), kapsayıcı, vazıh (açık), kısa ve kolay olması ana özellik ve şartları olarak kabul edilmektedir. Bu özellik ve şartlara sahip olan küllî kaideler, üç döneme ayrılmıştır. 2. asır sonlarına kadar teşekkül dönemi, 4. asır gelişim, 4. asır sonrası ise olgunluk dönemi olarak kabul edilmiştir.

Nahiv ve nahiv usulü kitaplarının bir kısmında küllî kaidelerin özel bir başlık altında zikredilmesi hem nahiv ilminin ihtilaf alanına hem de bu kaidelerin gelişimine etki etmiştir. İbn Mâlik gibi kimi âlim bu kaidelere özel bir bahis açmamış fakat bu kaideleri *Elfiyye* eserinin bazı beyitlerinde zikretmeden geçememiştir. Hatta bu kaidelerin, nahiv ilminin iki büyük ekolü olan Basra ve Kûfe ekollerinin görüşlerine ve pozisyonlarına etki ettiği gibi İbn Mâlik’in görüşlerine de etki ettiği kabul edilir. Bu kaidelerin kavranması nahiv ilminin ve elden ele dolaşan ve zor olarak kabul edilen *Elfiyye*’nin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlar. Arap dili grameriyle uğraşan kişinin küllî kaideleri bilmesi ve onlara önem vermesi neticeye varması için elzem bir unsur olarak görülür.

⁷³ İbn Mâlik, *Elfiyye*, 27.

⁷⁴ Ali b. Muhammed b. İsâ Ebü'l-Hasan el-Uşmûnî, *Şerhu'l-Üşmûnî 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik (Menhecü's-sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik)* (Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 1/169.

Kaynakça | References

- Akçay, Halil. *Arap Dili Gramerinin Külli Kaideleri*. ed. Cüneyt Maral. Ankara: Sonçağ Akademi, 2020.
- Bakırcı, Selami - Demirayak, Kenan. *Arap Dili Grameri Tarihi (Başlangıçtan Günümüze)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, 2001.
- Cinnî, Ebü'l-Feth Osman b. Cinnî el-Mevsilî. *el-Hasâis*. 3 Cilt. Mısır: el-Hey'etu'l-Mısriyyeti'l-Âmme li'l-Kuttâb, 4. Basım, ts.
- Cürcânî, eş-Şerif Ali b. Muhammed. *et-Ta'rîfât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983.
- Durmuş, İsmail. "Nahiv". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/300-306. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Ebherî, Esîrüddîn Mufaddal b. Ömer b. Mufaddal. *Açıklamalı İsbâgocî Tercemesi (Kırık Mana) Mantık Terimleri Sözlüğü İlaveli*. İstanbul: Yasin Yayınevi, ts.
- Ebü't-Tayyib, Abdülvâhid b. Alî el-Halebî. *Merâtibü'n-nahviyyîn*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahîm. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2. Basım, 2009.
- Efendioğlu, Mehmet. "Rivayet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/135-137. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Efgâni, Saîd. *Fî usûli'n-nahv*. Dımaşk: Müdüriyyetü'l-Kütüb ve'l-Metbû'âti'l-Câmî'yye, 1994.
- Enbârî, Ebü Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed. *Lüma'u'l-edille fî usûli'n-nahv*. thk. Saîd el-Efgâni. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1971.
- Er, Rahmi. "Müvelledün". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/227. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Fârâbî, Ebu Nasr Muallim-i Sâni Muhammed b. Muhammed b. Tarhan. *Kitâbü'l-Hurûf*. thk. Muhsin Mehdî. Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 1986.
- Gazzalî, Ebü Hamid Muhammed. *el-Müstesfâ min 'ilmi'l-usûl*. thk. Dr. Muhammed Süleyman el-Eşkar. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2015.
- Hassân, Temmâm. *el-Uşûl: Dirâse İbistimolociyye li'l-fikri-lugavî 'inde'l-'Arab*. Kahire: Alemü'l-Kütüb, 2000.
- Hulvânî, Muhammed Hayr. *el-Mufassal fî târihi'n-nahvi'l-'Arabî*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1979.
- Hulvânî, Muhammed Hayr. *Usûlu'n-nahvi'l-'Arabî*. Rabat: en-Nâşirü'l-Atlasî, ts.
- İbn Hâcib, Cemâluddîn Ebü Amr Osmân. *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Kâfiye fî 'ilmi'l-i'râb*. thk. Cemâl Abdü'l-Âtî Ahmed. 3 Cilt. Mekke: Mektebetü Neẓâr Mustafâ en-Nâşir, 1997.
- İbn Haldûn, Ebü Zeyd Veliiyyüddin Abdurrahman b. Muhammed. *Mukaddimetu İbn Haldûn*. thk. Mustafâ Şeyh Mustafâ. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2019.
- İbn Mâlik, Ebü 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdullâh b. Mâlik et-Tâi el-Cîyânî Cemâlu'd-Dîn. *Elfiyyetu İbn Mâlik fî'n-nahvi ve's-sarf*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2002.

- İbnü'l-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım. *el-İnsâf fi mesâilî'l-hilâf beyne'n-nahviyyîn: el-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2007.
- İbnü'l-Verrâk, Ebü'l-Hasan Muhammed b. Abdullah. *'İlelü'n-nahv*. thk. Muhammed Câsim Muhammed ed-Dervîş. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1999.
- Îd, 'İsâm. *Usûlu'n-nahvi 'inde's-Suyûtî beyne'n-nazariyyeti ve't-tatbîk*. Mısır: el-Hey'etu'l-Mısriyyeti'l-Âmme li'l-Kuttâb, 2006.
- Kıftî, Cemâlü'd-Dîn Ebü'l-Hasan Ali b. Yusuf. *İnbâhu'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nühât*, Kahire: Dâru'l-Fikr, 1983.
- Mekûdî, Ebü Zeyd Abdurrahman b. Alî b. Sâlih. *Şerhu'l Mekûdî 'ala'l-Elfiyyeti fi 'ilmeyi's-sarfî ve'n-nahvi*. thk. Abdülhamîd Hindâvî Beyrut: Mektebetü'l-Asriye, 2005
- Merzûbânî, Ebü Ubeydullah Muhammed b. İmran b. Musa. *Mu'cemü's-şu'arâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye. 2. Basım, 1982.
- Nahle, Mahmud Ahmed. *Usûlu'n-nahvi'l-'Arabî*. Beyrut: Dâru'l-'Ulûmi'l-'Arabiyye, 1987.
- Râzî, Fahreddîn Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn. *el-Mahsûl fi 'ilmi usûli'l-fikh*. thk. İzzü'd-Dîn Zillî. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle en-Nâşirûn, 2012.
- Râzî, Fahreddîn Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn. *et-Tefsirü'l-kebir*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ't-Türâsi'l-'Arabî, 3. Basım, 1999.
- Sâlih, Muhammed Sâlim. *Usûlü'n-nahvi: Dirâsetün fi fikri'l-Enbârî*. Kahire: Dâru's-Selâm, 2006.
- Sîbeveyhi, Ebü Bişr Amr b. Osman b. Kanber el-Hârisî. *Kitâbu Sîbeveyhi*. thk. Abdüsselam Muhammed Harun. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 3. Basım, 1988.
- Sönmez, Mustafa. "Kelamcılara Göre 'Dillerin Kaynağı' Problemi İle İlgili Tartışmalara İlişkin Bir Değerlendirme". *Kader Kelam Araştırmaları Dergisi* 8/1 (30 Ocak 2010), 183-210.
- Suyûtî, Celâlu'd-Dîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-İktirâh fi usûli'n-nahv*. thk. 'Abdulhakîm 'Atiyye. Dımaşk: Dâru'l-Beyrûtî, 2. Basım, 2006.
- Suyûtî, Celâlu'd-Dîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-Müzhir fi 'ulûmi'l-luga ve envâ'ihâ*. thk. Fuâd Ali Mansur. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Sübkî, Ebü Nasr Tâceddîn İbnü's-Sübkî Abdülvehhâb b. Ali b. Abdilkâfî. *el-Eşbâh ve'n-nezâir*. thk. Adil Ahmed Abdü'l-Mevcûd - Ali Muhammed Muavvaz. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991.
- Şemrî, Ahmed Nezâl Gâzî. *Kavâ'idu't-tevcîh 'inde'l-Enbârî*. Mısır: Kahire Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Tantâvî, Muhammed. *Neş'etü'n-nahv ve târihu eşheri'n-nühât*. Mısır: Daru'l-Maarif, 7. Basım, 1995.
- Tekin, Mahmut. "Alî el-Kârî ve Tasrîfu'z-Zencânî İsimli Eser için Kaleme Aldığı

- Şerhi", *Artuklu Akademi* 2020/7 (2), 337-362.
- Ureyfî, Seyf b. Abdurrahmân b. Nâsır. *Şerhu Kitâbi Sibeveyhi li Rummânî*. Riyad: İmâm Muhammed b. Su'ûd İslâmî Üniversitesi, 1998.
- Üşmûnî, Ali b. Muhammed b. İsâ Ebü'l-Hasan. *Şerhu'l-Üşmûnî 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik (Menhecü's-sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik)*. 4 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Zeccâcî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. İshak. *el-İzâh fi 'ileli'n-nahv*. thk. Mâzin el-Mübârek. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 5. Basım, 1986.
- Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdullah. *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm. 4 Cilt. Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1957.
- Zübeydî, Muhammed İbnü'l-Hasan. *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm. Kahire: Daru'l-Ma'ârif, 2. Basım, 1984.